

KS. HENRYK OLSZAR* – KATOWICE

ZNISZCZENIA MIEJSC KULTU I DÓBR KULTURY RELIGIJNEJ W DIECEZJI KATOWICKIEJ W LATACH 1939-1945

DESTRUCTION OF PLACES OF WORSHIP AND RELIGIOUS CULTURAL PROPERTY IN THE DIOCESE OF KATOWICE IN THE YEARS 1939–1945

Abstract

Silesia has never had a good choice. In 1945, he stood on the line of war struggles, which resulted in the ruins of temples, chapels, monasteries, parishes, and devastation of religious cultural property. Throughout the occupation, the robbery of bells, works of art, valuable archival materials, liturgical paraments, parish paraments and library collections belonging to priests continued, not justified by any legal regulations. As a result of German confiscations and ordinary robberies, the diocese of Katowice lost 132 works of art – sculptures, chasubles, paintings; 233 silver objects; 86 archival collections; 22,276 units of records; 30,182 volumes of books collected in the parish library collections. From the towers of 223 churches and the turrets of 25 chapels, located within the boundaries of the diocese of Katowice, 557 bells with a total weight of 292,191.5 kilograms, i.e. over 292 tons, were removed. During the Second World War, 53 churches were destroyed in the diocese of Katowice, which accounted for 5.81% of the total losses in Poland.

Key words: Diocese of Katowice; robbery of church property; destruction of churches

Translated by Magdalena Keegan

* Ks. Henryk Olszar – prof. nauk teologicznych, Wydział Teologiczny, Uniwersytet Śląski w Katowicach

e-mail: henryk.olszar@us.edu.pl

<http://orcid.org/0000-0002-1585-4637>

Streszczenie

Śląsk przez swoje położenie zawsze był pokrzywdzony przez losy historii. W 1945 roku stał na linii zmagających wojennych, których efektem były ruiny świątyń, kaplic, klasztorów, probostw, dewastacje dóbr kultury religijnej. Przez całą okupację trwał rabunek dzwonów, dzieł sztuki, cennych archiwaliów, paramentów liturgicznych, parafialnych i należących do księży zbiorów bibliotecznych, nieuzasadniony żadnymi przepisami prawnymi. Diecezja katowicka straciła w wyniku niemieckich konfiskat i zwykłych rabunków 132 dzieła sztuki: rzeźby, ornaty, obrazy, 233 przedmioty ze srebra, 86 zespołów archiwaliów, 22 276 jednostek akt, 30 182 tomy książek zgromadzonych w parafialnych zbiorach bibliotecznych. Z wież 223 kościołów i wieżyczek 25 kaplic położonych w granicach diecezji katowickiej zdjęto 557 dzwonów o łącznej wadze 292 191,5 kg, czyli ponad 292 ton. W czasie II wojny światowej w diecezji katowickiej zniszczono 53 świątynie, co stanowiło 5,81% ogółu strat w Polsce.

Słowa kluczowe: diecezja katowicka; rabunek mienia kościelnego; zniszczenia kościołów

Wstęp

Historycy proveniencji kościelnej, którzy zajmowali się losami diecezji katowickiej w latach wojny i okupacji, głównie liczyli straty osobowe w szeregach duchowieństwa¹ lub przedstawiali jej dzieje, określając je „relacjami na linii Kościół – państwo okupacyjne”². Następnie badali problemy duszpasterskie, na które natrafił Kościół w czasie II wojny światowej oraz interesowali się sposobem ich rozwiązywania przez władze kościelne³. Poświęcali uwagę problemowi volkslisty na Śląsku⁴, kwestii ustanowienia administratora apostolskiego w Katowicach⁵ i udziałowi duchowieństwa katowickiego w działalności konspiracyjnej⁶. Śląsk

¹ E. Wichura-Zajdel, *Z dziejów duchowieństwa śląskiego w czasie wojny 1939-1945*, Warszawa 1968; *Wiek XX – czas męczenników. W 100 rocznicę urodzin ks. Jana Machy*, red. D. Bednarski, Katowice 2014. Czy udało się zbilansować straty, które region cieszyński i górnośląski w granicach diecezji katowickiej poniósł w wyniku II wojny światowej? Były takie próby podejmowane w latach 70. XX wieku przez prof. Andrzeja Szefera, ale jest to zagadnienie trudne do oszacowania, stąd bardziej skupiono się na wskazaniu okresów szczególnego terroru i strat. Ciekawe, że straty wśród ludności cywilnej, będące efektem działalności aparatu terroru na obszarze Górnego Śląska, były największe w pierwszym roku wojny. Zob. *Badanie historii Śląska. Będzie jeszcze wiele niespodzianek. Rozmowa z prof. dr. hab. Ryszardem Kaczmarkiem*, „Śląsk”, 18 (2012) nr 9, s. 29.

² J. Myszor, *Stosunki Kościół – państwo okupacyjne w diecezji katowickiej 1939-1945*, Katowice 1992; H. Olszar, *Śląski Kościół z nastaniem okupacji*, „Śląsk”, 18 (2012) nr 9, s. 32-37.

³ J. Pawlik, *Diecezja katowicka*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, pod red. Z. Zielińskiego, Warszawa 1982, s. 218-233.

⁴ R. Rak, *Biskup Adamski a Volkslista. W odpowiedzi p. Józefowi Garlińskiemu z Londynu*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 18 (1985) s. 263-267.

⁵ H. Gwóźdź, *Kwestia jurysdykcji kanonicznej w diecezji katowickiej w l. 1939-1945*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 18 (1985) s. 27-33.

⁶ J. Myszor, *Diecezja katowicka w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945 – stan badań*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 23-24 (1990-1991) s. 263-268.

w latach 1939-1945 stał na linii zmagania wojennych, których efektem były zniszczenia miejsc kultu i dóbr kultury religijnej, dokonane przez Wehrmacht i Armię Czerwoną.

Powstanie i obszar diecezji katowickiej

Diecezja katowicka, inaczej śląska, została powołana przez papieża Piusa XI bullą *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 roku⁷. Dokument papieski określił jej granice, które pokrywały się niemal w 99% z terenem województwa śląskiego, utworzonego w 1922 roku⁸. Należy zauważyć że terytorium diecezji stanowiły „polskie części” diecezji wrocławskiej. Na zachodzie nowa diecezja graniczyła z Niemcami i diecezją wrocławską. Na wschodzie i północy – z archidiecezją krakowską i diecezją częstochowską. Na południu zaś – z Czechosłowacją i Księzęco-Biskupim Komisariatem dla Śląska Czeskiego oraz na wąskim odcinku z diecezją nitrzańską na Słowacji⁹. W jej skład wchodziły etnograficznie Ziemia Górnośląska i Ziemia Cieszyńska¹⁰.

Diecezja katowicka, określana jako *una omnium, liceat bilinguium* (jedna dla wszystkich, chociaż dwujęzyczna)¹¹, o łącznej powierzchni 4216 km², co stanowiło 1,1% obszaru II Rzeczypospolitej, przynależała do metropolii krakowskiej¹². W 1939 roku, po 13 latach istnienia, organizacyjnie była podzielona na 19 dekanatów, 184 parafie, 9 kuracji, 3 lokale i 1 stację duszpasterską. Obszar diecezji zamieszkiwało 1 210 466 katolików¹³. Po wcieleniu Zaolzia i Ziemi Cza-deckiej do Polski, 5 listopada 1938 roku abp Filip Cortesi, nuncjusz apostolski

⁷ Zob. *Inter Sanctam Sedem et Poloniae Republicam sollemnis Conventio*, „Acta Apostolicae Sedis”, 17 (1925) numi 8, s. 276; *Bulla „Vixdum Poloniae unitas”*, „Wiadomości Diecezjalne” (Katowice), 1 (1925) nr 1, poz. 1, s. 1. Por. Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: APK), sygn. 1768a, Urząd Wojewódzki Śląski – Wydział Administracyjny, Utworzenie diecezji śląskiej (b.p.); tamże, sygn. 1768a, Memoriał Księzęco-Biskupiego Wikariatu Generalnego w Cieszynie z 25 II 1924 r. (b.p.).

⁸ Województwo śląskie powstało 20 czerwca 1922 roku (*de facto*) i 15 lipca 1922 roku (*de iure*). Było położone między 18°-14'-30" (Odra w powiecie rybnickim) a 19°-15'-25" (Przemsza w powiecie pszczyńskim) długości geograficznej wschodniej oraz między 49°-30'-55" (grzbiet górski koło Marcinowego Gronia w Słowacji) a 50°-46'-28" (Liswarta w powiecie lublinieckim) szerokości geograficznej północnej. Położenie województwa śląskiego było w Europie wybitnie centralne. Położenie Śląska w Polsce było natomiast graniczne mimo niedużej odległości od centrum państwa. Zob. S. Berezowski, *Turystyczno-krajoznawczy przewodnik po województwie śląskim*, Katowice 1937, s. 21-23. Por. *Ludność – Population*, „Śląskie Wiadomości Statystyczne”, 1 (1934) z. 1, s. 3.

⁹ H. Olszar, *Stolica Apostolska wobec aneksji Śląska Zaolziańskiego przez Polskę*, w: *Wokół Kościoła i władzy. Studia dedykowane ks. prof. dr. hab. Zygmuntowi Zielińskiemu w 90 rocznicę urodzin*, red. R. Łatka, J. Wołczański i D. Zamiatała, Warszawa 2021, s. 206.

¹⁰ Berezowski, *Turystyczno-krajoznawczy przewodnik po województwie śląskim*, s. 141-432.

¹¹ Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach (dalej: AAKat), sygn. 47/34, Dokumenty erekcyjne parafii śląskich, T. 2: 1913-1929, Relacja ks. E. Szramka z posiedzenia Rady Konsultatorów przy bp. A. Hlondzie z 2 I 1926 r.

¹² H. Olszar, *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej (katowickiej) w Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2000, s. 56.

¹³ *Rocznik Diecezji Śląskiej (Katowickiej)*, Katowice 1938, s. 34-116.

w Warszawie¹⁴, w dekrete *Excellentiae Tuae*, powiadomił biskupa katowickiego Stanisława Adamskiego o powierzeniu mu przez Stolicę Apostolską terenów Śląska Zaolziańskiego¹⁵. Diecezja katowicka wraz z Administracją Apostolską Śląska Zaolziańskiego¹⁶ w 1939 roku zajmowała łączny obszar 5121,8 km² i pokrywała się w 99% z terytorium województwa śląskiego, obejmującego Śląsk i Zaolzie¹⁷. Na ten teren wszedł w 1939 roku okupant niemiecki, tworząc rejencję katowicką (Regierungsbezirk Kattowitz), a następnie Prowincję Górnego Śląska (Provinz Oberschlesien)¹⁸, zaś w pierwszej połowie 1945 roku również wyzwoliciel rosyjski¹⁹.

Bilans strat i zniszczeń

Przez całą okupację trwał rabunek dzwonów, dzieł sztuki, cennych archiwaliów, paramentów liturgicznych, parafialnych i należących do księży zbiorów bibliotecznych, nieuzasadniane żadnymi przepisami prawnymi, oparte jedynie na wewnętrznych instrukcjach poszczególnych instytucji, w tym głównie Gestapo²⁰. Diecezja katowicka straciła w ten sposób część zbiorów muzealnych, które w 1938 roku powierzyła w depozyt Muzeum Śląskiemu w Katowicach. Zastaw liczący 366 eksponatów został częściowo rozkradziony²¹. We wrześniu i październiku 1939 roku gestapowcy weszli do budynków parafialnych diecezji katowickiej, np. w Cieszynie, Mysłowicach, Pawłowicach i Żorach, oraz zażądali wydania starych i cennych dokumentów²². W rabunkach tych można doszukać się pewnej prawidłowości. Gestapo brało nie tylko dokumenty najcenniejsze ze względów naukowych lub artystycznych, ale przede wszystkim te, które mogłyby świadczyć o polskości parafii. W ten sposób uległy dewastacji w Katowicach bezcenne zbiory bł. ks. Emila Szramka, konesera sztuki²³.

¹⁴ Filip Cortesi, ur. 8 października 1876 roku w miejscowości Alia, zm. 1 lutego 1947 roku w Grottaferrata, włoski duchowny, tytularny arcybiskup Syrakuz, dyplomata watykański w Argentynie, Paragwaju, Hiszpanii i Polsce. Zob. K. Łopatecki, *Problemy z obsadzeniem nuncjatury w Polsce (XI 1935 – V 1937)*, „Zeszyty Prawnicze”, 13 (2013) z. 1, s. 147-151.

¹⁵ Zob. AAKat, sygn. 47/94, Śląsk Zaolziański, T. 1: 1938-1939, Pismo abpa F. Cortesi do bpa S. Adamskiego z 5 XI 1938 r. Por. „Wiadomości Diecezjalne” (Katowice), 13 (1938) nr 11, poz. 207, s. 408; poz. 209, s. 409-411 i poz. 210, s. 411-415; N.L. Cieszyński, *Rozpadająca się mozaika*, „Roczniki Katolickie”, 16 (1939) s. 93-96.

¹⁶ Oficjalna nazwa pojawiła się już w grudniu 1938 roku. Zob. AAKat, sygn. 47/94, Śląsk Zaolziański, T. 1: 1938-1939, Pismo ks. S. Sz wajnocha do ks. W. Kasperlika z 15 XII 1938 r.

¹⁷ Olszar, *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej*, s. 68.

¹⁸ Zob. R. Kaczmarek, *Pod rządami gauleiterów. Elity i instancje władzy w rejencji katowickiej w latach 1939-1945*, Katowice 1998, s. 21-23. Por. K. Schwierskott, *Deutscher Schulatlas. Heimat- teil Gau Oberschlesien*, Breslau 1943 (Karte vier).

¹⁹ R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914-1989*, Warszawa 2014, s. 494-495.

²⁰ J. Myszor, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999, s. 371.

²¹ Tenże, *Muzeum Diecezjalne w Katowicach*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 54 (1987) s. 100; H. Król, *Straty wojenne w zbiorach sztuki cechowej i użytkowej Muzeum Śląskiego w Katowicach*, w: *Muzeum Śląskie. Szkice z przeszłości*, red. Z. Gorczyca, Katowice 1984, s. 184-189.

²² Myszor, *Stosunki Kościoła – państwo okupacyjne w diecezji katowickiej*, s. 241-242.

²³ Emil Szramek, ur. 29 września 1887 roku w Tworzkowie, wyświęcony 22 czerwca 1911 roku, zm. 13 stycznia 1942 roku w KL Dachau, błogosławiony i męczennik Kościoła. Zob. tenże, *Historia diecezji katowickiej*, s. 377-379.

Łupem Niemców stał się pałac w Kokoszycach (Dom Rekolekcyjny przeznaczony na „nieokreślone cele”), budynki Fundacji Józefa Benedykta Polednika²⁴ w Lyskach (Szkoła dla Dziewcząt i Dom Ubogich od stycznia 1940 roku były elementami obozu jenieckiego – filii KL Auschwitz), Dom Młodzieży Katolickiej w Zadolu (od 2 listopada 1940 roku w rękach SA – Die Sturmabteilungen der NSDAP – Moterstandarte 119, Kattowitz), w Katowicach: gmach Kurii Biskupiej (zajęty 28 lutego 1941 roku i oddany Krajowemu Urzędowi Pracy – Landesarbeitsamt), gmach Gimnazjum św. Jacka (został przeznaczony na hotel dla żołnierzy – „Das Haus der Wehrmacht in Kattowitz”), budynek Drukarni Diecezjalnej (skonfiskowany 14 lipca 1943 roku)²⁵ oraz w Krakowie – w dzielnicy Stare Miasto – gmach Śląskiego Seminarium Duchownego (został udostępniony Policji Porządkowej – Ordnungspolizei). Z niewytłumaczonych powodów w części został spalony w czasie okupacji²⁶.

Według danych szacunkowych, podanych przez ks. Lecha Bończę-Bystrzyckiego, diecezja katowicka straciła w wyniku niemieckich konfiskat i zwykłych rabunków 132 dzieła sztuki (rzeźby, ornaty, obrazy), 233 przedmioty ze srebra (argenteria), 86 zespołów archiwaliów, 22 276 jednostek akt oraz 30 182 tomy książek, zgromadzonych w parafialnych zbiorach bibliotecznych²⁷.

W wyniku przeprowadzenia przez Rosjan operacji wiślańsko-odrzańskiej od stycznia do maja 1945 roku doszło do zaciętych walk frontowych w rejonie Żor, Rybnika i Wodzisławia Śląskiego. Dewastacji lub całkowitemu zniszczeniu uległy świątynie katolickie. Dla przykładu Niemcy, którzy w 1939 roku zaanektowali teren obejmujący również diecezję katowicką, aż do stycznia 1945 roku nie wsławili się jako totalni niszczyciele mienia kościelnego. Wyjątkiem był kościół pw. św. Antoniego z Padwy w Zgoniu, który mocno uszkodzili 1 września 1939 roku²⁸. W niedzielę 3 września 1939 roku po niemieckim bombardowaniu legła w gruzach świątynia pw. Matki Bożej Królowej Różańca Świętego w Łaziskach Górnych²⁹. Ponadto 5 września 1939 roku okupanci doprowadzili do podpalenia świątyni pw. św. Jadwigi

²⁴ Józef Benedykt Polednik, ur. 20 marca 1798 roku w Rudach Wielkich, zm. 20 sierpnia 1882 roku w Lyskach, twórca fundacji dobroczynnej w Lyskach dla zdolnych, ubogich Ślązaków. Zob. J. Krajczok, *Joseph Benedict Polednik (1798-1882). Szkic historyczny twórcy fundacji dobroczynnej w Lyskach*, Krzyżanowice 2020.

²⁵ AAKat, sygn. 47/779, Statystyki, T. 2: 1941-1961, Kwestionariusz dla Kurii Biskupiej w Katowicach, k. 452-453.

²⁶ J. Kiedos, H. Olszar, *Losy gmachu Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Katowicach*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 15 (1982) s. 43-58; M. Kłakus, *Geneza i rozwój Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie 1924-1945*, w: *Wyższe Śląskie Seminarium Duchowne 1924-2004*, red. J. Kupny, Katowice 2004, s. 45; M. Zyzak, *Dzieje Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego po II wojnie światowej*, w: *Wyższe Śląskie Seminarium Duchowne 1924-2004*, s. 51.

²⁷ L. Bończa-Bystrzycki, *Grabież mienia związków wyznaniowych na ziemiach polskich „wcielonych do Rzeszy” w okresie hitlerowskiej okupacji (1939-1945)*, w: *Kościół katolicki na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej*, t. 4, red. F. Stopniak, Warszawa 1979, tabele: 1, 3, 5, 7 i 9. Jego dane zostały powtórzone – zob. Myszor, *Stosunki Kościoła – państwo okupacyjne w diecezji katowickiej*, s. 240-241.

²⁸ B. Kalinowska, *W okresie II wojny światowej*, w: *Dzieje Orzesza*, red. R. Ratajczak, Orzesze 2002, s. 323.

²⁹ M. Strzelczyk, *To był piątek...*, „Gazeta Łaziska”, 9 (2009) nr 17, s. 12-13.

Śląskiej w Pszczynie³⁰, zaś 1 lutego 1942 roku prawdopodobnie po użyciu granatów zapalających wznicił pożar drewnianego kościoła pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Bziu Zameckim. Ogień strawił tam archiwum parafialne, drogę krzyżową i cenne obrazy³¹. W 1942 roku „nieznani sprawcy” lub piorun byli przyczyną podpalenia drewnianej świątyni pw. św. Anny w Popielowie (Radziejowie)³².

Negatywne skutki II wojny światowej można było dostrzec na terenie diecezji katowickiej zwłaszcza po przejściu żołnierzy radzieckich. W wyniku niszczytel-skich działań Armii Czerwonej w czasie zimowej ofensywy 1945 roku zrujnowano kościoły w pasie terenu na linii biegnącej od rzeki Wisły i miasta Bielska aż po rzekę Odrę i miasto Racibórz o szerokości 25 km i długości 80 km. Doszczętnie zniszczono kościoły pod wezwaniem: Matki Bożej Szkaplerznej w Jejkowicach³³, św. Marcina w Rogowie nad Olzą³⁴ i św. Mikołaja w Warszowicach³⁵. Bardzo poważne uszkodzenia dotknęły kościoły pod wezwaniem: św. Anioła Stróża w Gorzycach³⁶, św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Jastrzębiu-Zdroju³⁷, Opatrzności Bożej w Katowicach-Zawodziu³⁸, św. Michała Archaniola w Krzyżkowicach³⁹, św. Marcina w Ochabach⁴⁰, Najświętszej Maryi Panny Królowej Pokoju w Olzie⁴¹, św. Jana Chrzciciela w Pawłowicach Śląskich⁴², św. Katarzyny Aleksandryjskiej

³⁰ A. Lyko, *Drewniany kościół pod wezwaniem św. Jadwigi w Pszczynie. Studia zabytkowe i założenia do projektu rekonstrukcji*, Pszczyna 1998; Z. Orlik, *Szkice z dziejów Starej Wsi*, Pszczyna 2000.

³¹ Zob. AAKat, sygn. AL 46/340, Bzie Zameckie, Akta Lokalne: Ogólne, T. 1: 1852-1976, Pismo ks. J. Fuchsa do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 20 IV 1945 r. Por. *Dzieje Parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Bziu na tle historii ziemi pszczyńskiej*, red. W. Lesiuk, E. Dawidejt-Jastrzębska, Opole 2003, s. 126.

³² AAKat, sygn. 47/779, Statystyki, T. 2: 1941-1961, Szkody wojenne w budynkach kościelnych w diecezji katowickiej – 1 czerwca 1946 r.

³³ Zob. L. Rysza, *Dzieje Jejkowic*, Jejkowice 1999. Por. M. Sarapkievicz, *Na wojennych zgłiszczach*, „Tygodnik Rybnicki”, 7 (2012) nr 18, s. 9.

³⁴ *Parafia NSPJ w Rogowie – zarys monograficzny*, pod red. K. Witosza, E. Spirydowicz, i E. Poloczek, Krzyżanowice 2015.

³⁵ *Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939-1945 w granicach Polski po 1945*, t. 3, *Województwo śląskie*, cz. 1, *Diecezja katowicka wraz z częścią diecezji częstochowskiej*, oprac. P. Nadolski, Katowice 2008, s. 293-294.

³⁶ Archiwum Parafii Świętego Anioła Stróża w Gorzycach, bez sygn., L. Musioł, *Gorzycy. Monografia historyczna wsi, kościoła oraz parafii*, Gorzyce 1965, s. 102-103 [mps].

³⁷ *Dzieje Parafii Świętej Katarzyny w Jastrzębiu Górnym na tle historii Górnego Śląska. Wydano w 175. rocznicę budowy kościoła murowanego 1825-2000*, red. W. Lesiuk, E. Dawidejt-Jastrzębska, Opole-Jastrzębie-Zdrój 2000, s. 112.

³⁸ *Nasze kościoły w czasie nawałnicy wojennej*, „Gość Niedzielny”, 18 (1945) nr 4, s. 23-24.

³⁹ Por. J. Grzegorzek, *Z kart historii wsi i parafii Krzyżowice. Zapiski z okazji 700-lecia*, Krzyżowice 2006.

⁴⁰ W. Kuś, *Z dziejów ochabskiego kościoła*, w: *Kalendarz Skoczowski 1997*, Skoczów 1996, s. 221-222. Por. K. Kajzer, *Dzieje wsi Ochaby*, Skoczów 2007.

⁴¹ [kk], *Kościół pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Pokoju w Olzie*, <https://plusydlabiznesu.pl/aktualnosci/1641/kosciol-pw-najswietszej-maryi-panny-krolowej-pokoju-w-olzie> (dostęp: 9.10.2023).

⁴² S. Pisarek, *700-lecie parafii (1293-1993) i 400-lecie kościoła pw. św. Jana Chrzciciela (1596-1996) w Pawłowicach*, Pawłowice 1996.

w Pielgrzymowicach⁴³, św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Raszczycach⁴⁴, św. Michała Archaniola w Skrzyszowie⁴⁵, św. Anny w Pruchnej⁴⁶, św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Suszcu⁴⁷, Wszystkich Świętych w Szerokiej⁴⁸, Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Wodzisławiu Śląskim⁴⁹, św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach⁵⁰ i św. Apostołów Filipa i Jakuba w Żorach⁵¹. Na wiele lat trzeba było wyłączyć je z użytkowania. Duże szkody zanotowało kilkanaście innych śląskich kościołów, m.in. pod wezwaniem: św. Wawrzyńca w Bielowicku⁵², Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bronowie⁵³, Matki Bożej Bolesnej w Brzęczkowicach⁵⁴, Wszystkich Świętych w Dzieckowicach⁵⁵, św. Jerzego w Goczałkowicach-Zdroju⁵⁶, św. Józefa Robotnika w Godowie⁵⁷, św. Jerzego w Jasienicy⁵⁸, Trójcy Przenajświętszej w Kochłowicach⁵⁹, Opatrzności Bożej w Ligocie k. Bielska-Białej⁶⁰, św. Małgorzaty w Lyskach⁶¹, św. Marii Magdaleny w Mazań-

⁴³ *Zabytkowe kościoły drewniane w województwie śląskim*, oprac. E. Wieczorek, Bydgoszcz 2003.

⁴⁴ *Jubileuszowy schematyzm archidiecezji katowickiej*, cz. 1, *Parafie*, Katowice 2015, s. 645; M. Saprakiewicz, *Wiara przetrwała tu ponad sześć wieków*, „Tygodnik Rybnicki”, 7 (2012) nr 38, s. 17.

⁴⁵ Archiwum ks. H. Olszara, bez sygn., M. Marcol, *Duszpasterstwo i jego rozwój w parafii św. Michała Archaniola w Skrzyszowie w latach 1922-2007*, Cieszyn 2008 [mps].

⁴⁶ *Rocznik Diecezji Katowickiej*, Katowice 1970, s. 195-200.

⁴⁷ A. Kine, *Życie religijno-kulturalne w parafii św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Suszcu w latach 1920-1956*, Suszec 2002.

⁴⁸ Biblioteka Teologiczna. Oddział Specjalistyczny Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (dalej: BTK), sygn. A 0025 III, D. Frysz, *Dzieje parafii Wszystkich Świętych w Szerokiej w latach 1925-1985*, Katowice 1988 [mps].

⁴⁹ Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Wodzisławiu Śląskim, bez sygn., L. Musioł, *Wodzisław Śl. Monografia miasta i parafii*, Wodzisław Śląski 1965 [rps]; B. Cimała, P. Porwoł, W. Wieczorek, *Wypisy do dziejów Rybnika i Wodzisławia Śląskiego*, Opole 1985, s. 20-21; P. Hojka, *Wodzisław Śląski i ziemia wodzisławska w czasie II wojny światowej*, Wodzisław Śląski 2011.

⁵⁰ Zob. E. Zgoł, *Woszczyce*, Orzesze 2000. Por. *Dekanat Orzesze*, red. R. Ratajczak, S. Zarzycka, Czerwionka-Leszczyny 2009, s. 57-65.

⁵¹ BTK, sygn. A 2998 III, A. Krętosz, *Zniszczenia obiektów sakralnych dekanatu żorskiego w 1945 roku i ich odbudowa*, Katowice 2009 [mps], s. 31.

⁵² J. Londzin, *Kościoły drewniane na Śląsku Cieszyńskim*, z pośmiertnych zapisków Autora przejrzał, uzupełnił i do druku przygotował ks. R. Tomanek, Cieszyn 1932, s. 21-28.

⁵³ J. Krętosz, *Przeszłość Bronowa i parafii oraz jej duchowa spuścizna*, Czechowice-Dziedzice 2000.

⁵⁴ BTK, sygn. A 0330 III, P. Piwowarczyk, *Dzieje parafii Brzęczkowice od chwili powstania do 1990*, Katowice 1993 [mps].

⁵⁵ *Dzieckowice*, red. A. Liskowacka, R. Brom, Katowice 2005.

⁵⁶ Archiwum Parafii Świętego Jerzego w Goczałkowicach-Zdroju, bez sygn., F. Maroń, *Kronika parafii pod wezwaniem św. Jerzego w Goczałkowicach-Zdroju aż do roku 1979* [mps].

⁵⁷ Zob. Archiwum Parafii Świętego Józefa Robotnika w Godowie, bez sygn., L. Musioł, F. Lipiński, *Godów. Monografia wsi i parafii*, Katowice 1964 [mps]. Por. R. Borek, *Godów 1294-1994*, Godów 1994.

⁵⁸ A. Oleksik, *700 lat parafii świętego Jerzego w Jasienicy*, Jasienica 1987.

⁵⁹ AAKat, sygn. 47/779, Statystyki, T. 2: 1941-1961, Karta zastępcza: Kochłowice – szkody wojenne w budynkach kościelnych z 1 II 1945 r.

⁶⁰ *Dzieje kościoła i parafii pw. Opatrzności Bożej w Ligocie 1806-2006*, red. J. Miłkowski, Czechowice-Dziedzice-Ligota 2006.

⁶¹ L. Musioł, *Lyski – monografia historyczna gminy i parafii*, Katowice 1998.

cowicach⁶², św. Jerzego w Mszanie⁶³, św. Marcina w Ochabach⁶⁴, św. Wawrzyńca w Orzeszu⁶⁵, św. Mikołaja w Pstrążnej⁶⁶, Matki Bożej Bolesnej i św. Antoniego w Rybniku⁶⁷, św. Jerzego w Rydułtowach⁶⁸ i Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Zebrzydowicach⁶⁹. Dziewięć świątyń odniosło „wielkie” szkody w granicach 50-60%. W stopniu średnim, tj. 30-40%, uszkodzonych było 20 kościołów. Na podstawie danych parafialnych „małe” szkody (25%) przypisano 32 kościołom, a „drobne” – 75 świątyniom⁷⁰.

Straty poniosły również probostwa. Dla przykładu 15 lutego 1945 roku bomba zrzucona przez niemiecki samolot zniszczyła plebanię w Strumieniu, grzebiąc w jej piwnicach 2 księży⁷¹ i 17 parafian⁷². Zupełnie zrujnowane zostały plebanie w Imielinie, Jejkowicach i Wyrach⁷³, zaś poważnie została uszkodzona plebania w Rybniku⁷⁴. Rosjanie spalili probostwo w Chełmie Śląskim⁷⁵. W podobny sposób postąpili w Skrzyszowie⁷⁶ oraz w Imielinie, Pielgrzymowicach, Rudzie i Żorach. W tych miejscowościach spłonęły lub zaginęły bezcenne akta parafialne⁷⁷. W skali 50-75% zniszczono probostwa w Czechowicach (parafia Świętej Katarzyny), Gorzycach, Jastrzębiu-Zdroju, Krzyżowicach, Ligocie k. Bielska-Białej, Mazańcowicach, Pawłowicach, Pruchnie, Rogowie nad Olzą i Rybniku. Mniejsze straty odnotowano w odniesieniu do probostw w Bronowie, Chorzowie (parafia Najświętszego Serca Pana Jezusa), Dzieńkowicach, Goczałkowicach-Zdroju,

⁶² J. Hałas, *Dzieje Mazańcowic*, Mazańcowice 2001.

⁶³ Archiwum Parafii Świętego Jerzego w Mszanie, bez sygn., *Kronika parafii św. Jerzego w Mszanie* [rps].

⁶⁴ AAKat, sygn. 47/779, Statystyki, T. 2: 1941-1961, Pismo Kurii Diecezjalnej w Katowicach do Redakcji „Ateneum Kapłańskiego” we Włocławku z 23 I 1948 r., k. 426.

⁶⁵ *Jubileuszowy schematyzm archidiecezji katowickiej*, s. 340.

⁶⁶ A. Rusok, *Pstrązna. Moja wioska ukochana*, Pstrązna 2006.

⁶⁷ B. Kloch, A. Grabiec, *Kościół p.w. św. Antoniego Padewskiego w Rybniku*, Rybnik 2006; A. Dziurok, *Lata 1939-1945*, w: *Rybnik. Dzieje miasta i jego dzielnic*, t. 2, red. Z. Hojka i B. Kloch, Rybnik 2017, s. 298.

⁶⁸ A. Matuszczyk-Kotulska, *Rydułtowy. Zarys dziejów*, Rydułtowy 1997.

⁶⁹ AAKat, sygn. 47/779, Statystyki, T. 2: 1941-1961, Opis aktualnego stanu Diecezji Katowickiej, jej potrzeb i działalności, k. 454-455.

⁷⁰ Tamże, k. 444.

⁷¹ H. Kowalczyk (Dudała), *Ks. Alojzy Gałuszka (1881-1945) oraz Ks. Emil Skudrzyk (1907-1945). Wspomnienie w 50-tą rocznicę śmierci*, w: *Wspomnienia tragedii strumieńskiej*, red. O. Kuśka, M. Fres, Cieszyn-Strumień 1995, s. 21-27.

⁷² *Strumień – historia parafii*, <http://strumien.duszpasterstwa.bielsko.pl/historia-parafii/> (dostęp: 12.10.2023).

⁷³ AAKat, sygn. 47/779, Statystyki, T. 2: 1941-1961, Szkody wojenne na budynkach kościelnych w diecezji katowickiej, k. 454-455.

⁷⁴ Dziurok, *Lata 1939-1945*, s. 298.

⁷⁵ *Monografia Gminy i parafii Chełm Śląski*, red. J. Myszor, Chełm Śląski 2004.

⁷⁶ Rozmowa ks. H. Olszara z ks. Witoldem Tatarczykiem ze Skrzyszowa z 15 lipca 2023 r.

⁷⁷ Rozmowa ks. H. Olszara z ks. Damianem Bednarskim z Woli z 28 września 2023 r.

Jaworzu, Lyskach, Międzyrzeczu Bialskim, Siemianowicach (parafia Świętego Krzyża), Suszczu, Syryni i Zebrzydowicach⁷⁸.

Z kolei w Wodzisławiu Śląskim zakonnice ze Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Karola Boromeusza – po długotrwałym ostrzale miasta w marcu 1945 roku – zostały pozbawione domu zakonnego i sierocińca św. Józefa⁷⁹. W Żorach siostry boromeuszki utraciły w tym samym czasie dom opieki (w ramach szpitala miejskiego) i dom emerytalny sióstr⁸⁰. Gdy władze niemieckie zamknęły kaplicę księży werbistów w Rybniku, to prawie wszystko skonfiskowano. Na skutek działań wojennych znacząco ucierpiała kaplica pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa na terenie szpitala psychiatrycznego w tym mieście; po wojnie nie była zdalna do użytku⁸¹.

Próba oceny strat

Zilustrowane elementy stanu zniszczeń obiektów sakralnych na części ziem polskich w latach II wojny światowej świadczą o bardzo dużej skali tych zjawisk. Do dziś, pomimo przeprowadzonych po wojnie ankiet, niezwykle trudno jest dokonać bilansu kościelnych strat w latach okupacji. Są one niepoliczalne, a obszary błędu mogą być dość rozległe. Również nie mają sensu próby szacowania wyrażonych w pieniądzu strat w obiektach sakralnych ze względu na brak wiarygodnych danych. Podano je jedynie w celu pewnej orientacji co do skali zniszczeń. Niewymierne są też straty moralne wynikające ze zniszczenia kościoła czy kaplicy dla lokalnych społeczności parafialnych i ich życia religijnego, tak ważnej sfery życia codziennego. Mając świadomość wielu ułomności danych statystycznych, możemy próbować jedynie ogólnie w liczbach bezwzględnych odtworzyć skalę strat. Z danych opracowanych w ramach „statystycznej szkoły historycznej” ks. Witolda Zdaniewicza SAC⁸², a opublikowanych przez Dariusza Gumbrychta⁸³, wynika, że ogółem w latach 1939-1945 na ziemiach polskich w granicach po 1945 roku zniszczonych zostało 912 obiektów sakralnych. Wśród nich były 53 świątynie z diecezji katowickiej, co stanowiło 5,81% ogółu strat⁸⁴.

⁷⁸ AAKat, sygn. 47/779, Statystyki, T. 2: 1941-1961, Szkody wojenne na budynkach kościelnych w diecezji katowickiej, k. 454-455.

⁷⁹ Rozmowa ks. H. Olszara z s. Marią Nataną Bańczyk SCB z Mikołowa z 12 października 2023 r.; Archiwum Sióstr Boromeuszek w Mikołowie (dalej: ASBM), bez sygn., *Kronika Zgromadzenia Sióstr Boromeuszek. Wodzisław Śląski – Zakład św. Józefa*; S. Kulpa, N. Bańczyk, *Dzieje Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Karola Boromeusza w Wodzisławiu Śląskim (1865-2015)*, Wodzisław Śląski 2015.

⁸⁰ ASBM, bez sygn., *Domy zakonne boromeuszek*, 1961; tamże, bez sygn., *Kronika Zgromadzenia Sióstr Boromeuszek. Żory – szpital miejski*, z. 2; tamże, bez sygn., *Caritas*, 1946.

⁸¹ Dziurok, *Lata 1939-1945*, s. 298.

⁸² *Kościół katolicki w Polsce 1945-1972. Duchowieństwo i wierni. Miejsca kultu. Życie religijne*, oprac. W. Zdaniewicz, Poznań-Warszawa 1978, s. 76.

⁸³ D. Gumbrycht, *Obiekty sakralne*, w: *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991, s. 202-203.

⁸⁴ R. Gryz, *Zniszczenia świątyń katolickich w Polsce pod okupacją niemiecką*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, (2007) nr 3, s. 44-45.

Przykłady dokonanych zniszczeń

Proboszcz parafii w Woszczycach ks. Antoni Steuer⁸⁵ przeżył chwile grozy po przejściu Rosjan, co opisał w liście skierowanym do Kurii Diecezjalnej w Katowicach:

Wewnątrz jest kościół całkowicie zdemolowany. Nie ma żadnego przedmiotu nienaruszonego. Tabernakulum gwałtem oderwane, sanctissimum znikło, otwierano nawet organy, których piszczałki są częściowo wyrwane i porzucone (...). Organy i kapy, które wszystkie były nowe, względnie odnowione, są całkowicie zniszczone, rozprute i potargane (...). Nie znalazłem obu monstrancji, jeden kielich mszalny jest tylko w częściach⁸⁶.

Ksiądz Andrzej Zajac⁸⁷ odnalazł kilka ksiąg kościelnych z Woszczyc o dużej wartości historycznej i akta eklezjalne leżące w rowie, „splugawione, poszarpane i podarte, i o zgrozo, kałem ludzkim pokryte”⁸⁸. Był oburzony faktem, że Rosjanie zamienili kościół woszczycki w stajnię dla koni i garaż samochodowy⁸⁹.

Nie ominęło to również Suszca, gdzie kościół i plebania wyjątkowo były w zainteresowaniu Sowietów z tej przyczyny, że prezentowały się najbardziej okazale ze wszystkich budynków w tej miejscowości. Radzieccy oficerowie, którzy zajęli probostwo, spalili całą zawartość archiwum parafialnego. W kościele parafialnym Rosjanie urządzili stajnię dla koni i magazyn, zdewastowali tabernakulum i organy, powyrywali ze ścian instalację oświetleniową, porozbijali lampy i żyrandole oraz witraże⁹⁰.

Obrusy z ołtarza w kolorze czerwonym zostały użyte do owinięcia poległych czerwonoarmistów. (...). Bulwersującym i ohydnyim zachowaniem zasłużyli sobie ci ludzie na niemiłą pamięć o sobie, a bezsprzecznym pokonaniem przez nich wszelkich granic moralnych było zrobienie wychodka z nawy głównej kościoła⁹¹.

Na szlaku bojowym radzieckich żołnierzy na początku lutego 1945 roku znalazła się wioska Warszawice ze swoją piękną, zabytkową, drewnianą świątynią, która stanowiła obiekt zainteresowania turystów z całej Polski. Proboszcz Alfons

⁸⁵ Antoni Steuer, ur. 5 sierpnia 1903 roku w Nowym Bytomiu, wyświęcony 23 czerwca 1929 roku, zm. 18 września 1978 roku w Tychach. Zob. *Steuer Antoni*, w: *Słownik biograficzny (archi)-diecezji katowickiej 1922-2008*, red. J. Myszor, Katowice 2009, s. 379.

⁸⁶ AAKat, sygn. 46/2471, Woszczycy, Akta Lokalne: Ogólne, T. 2: 1929-1977, Pismo ks. A. Steuera do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 8 V 1945 r.

⁸⁷ Andrzej Zajac, ur. 17 lutego 1879 roku w Ligocie Prudnickiej, wyświęcony 21 czerwca 1904 roku, zm. 10 kwietnia 1954 roku w Woszczycach. Zob. *Zajac Andrzej*, w: *Słownik biograficzny (archi)diecezji katowickiej*, s. 465.

⁸⁸ AAKat, sygn. 46/2469, Woszczycy, Akta Lokalne: Obsadzenia, T. 5: 1934-1985, Pismo ks. A. Zajaca do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 23 VIII 1945 r.

⁸⁹ K. Gwizdoń, Z. Hojka, *Parafia pod wezwaniem Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach*, Katowice 2007, s. 131.

⁹⁰ BTK, sygn. A 2998 III, Krętosz, *Zniszczenia obiektów sakralnych dekanatu żorskiego*, s. 56.

⁹¹ APK, sygn. 110, Wydział Ogólny (1945-1950), Sprawozdanie kapitana L. Fojcika – pełnomocnika Tymczasowego Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na powiat rybnicki z 26 II 1945 r.

Wolny⁹² celebrował w niej ostatnią mszę świętą dnia 16 lutego 1945 roku. Rosjanie zaatakowali ten obiekt sakralny granatami zapalającymi. Po kilku godzinach świątynia spłonęła doszczętnie⁹³.

W Pawłowicach Śląskich czerwonoarmiści ostrzelali z katiusz i moździerz kościół parafialny. Do dzieła jego całkowitego zniszczenia przyczynili się również niemieccy saperzy, którzy wycofując się z tej miejscowości, wysadzili jego podminowane mury⁹⁴. Schowane w piwnicach probostwa archiwum parafialne zostało przez Rosjan rozwleczone po okolicy, a część akt żołnierze radzieccy spalili w ogniskach. Ponadto zrabowali oni meble i bieliznę; zrujnowali stajnię, a zwierzęta zostały zabite i zjedzone⁹⁵.

Dziedzictwo narodowe, kultura i historia poniosły wielkie straty w Żorach w marcu 1945 roku. Wraz ze zburzeniem w tym mieście świątyni parafialnej i plebanii utracono większą część wyposażenia liturgicznego, obrazy i inne dewocjalia oraz cenne zbiory archiwaliów kościelnych⁹⁶.

Żołnierze Armii Czerwonej ostrzelali wioskę Krzyżowice. Jeden z pocisków ciężkich dział trafił w ścianę kościoła pw. św. Michała Archanioła, powodując wyrwę w ścianie i zniszczenie ołtarza. Inne, trafiając w wieżę świątyni, spowodowały jej zawalenie. Rosjanie wynieśli z niej wszystko, co udało im się wymontować⁹⁷.

Ostrzał artylerii radzieckiej i lotnicze bombardowanie spowodowały strącenie wieży, zawalenie dachu i ścian bocznych oraz zniszczenia w wyposażeniu świątyń pw. Wszystkich Świętych w Jastrzębiu-Zdroju-Szerokiej i pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w centrum Jastrzębia-Zdroju. Rosjanie skradli tam wszystkie naczynia i szaty liturgiczne, chorągwie kościelne, a nawet świece i obrusy, ponadto wyrwali tabernakula i w świętokradzki sposób rozsypali konsekrowane hostie⁹⁸.

W Dzieńkowicach na skutek ostrzału armatniego została poważnie uszkodzona wieża kościelna, boczne ściany, boczne wejście, strop kościelny, prezbiterium; pękło sklepienie bocznej lewej nawy; dach został zniszczony w 80%, witraże wszystkie, a w dużej mierze główny ołtarz, organy, instalacja elektryczna i malowidła. Plebania, trafiona dwoma pociskami armatnimi, była podziurawiona i bez szyb. Oprócz jednego kielicha mszalnego zachowały się wszystkie przybory liturgiczne. Natomiast zniknęła większa część bielizny kościelnej oraz liczne akta i księgi

⁹² Alfons Wolny, ur. 10 lutego 1895 roku w Katowicach-Załężu, wyświęcony 21 czerwca 1931 roku, zm. 20 września 1966 roku w Jaśkowicach. Zob. *Wolny Alfons*, w: *Słownik biograficzny (archi)-diecezji katowickiej*, s. 450.

⁹³ A. Chmiel, *Budowali Kościół Boży. Ks. Emanuel Piwoń i ludzie z jego kręgu – duchowni i laicy*, Brenna-Hołcyna 2004, s. 26-27.

⁹⁴ BTK, sygn. A 2998 III, Krętosz, *Zniszczenia obiektów sakralnych dekanatu żorskiego*, s. 64.

⁹⁵ Archiwum Parafii Świętego Jana Chrzciciela w Pawłowicach Śląskich, bez sygn., A. Jochemczyk, *Materiały do kroniki 1942-1945* (b.p.).

⁹⁶ Por. B. Cimała, *Żory – zarys dziejów – wypisy*, Żory 1994, s. 420-422.

⁹⁷ Archiwum Parafii Świętego Michała Archanioła w Krzyżowicach, bez sygn., L. Griman, *Materiały do kroniki z 1945 roku* (b.p.).

⁹⁸ Archiwum Parafii Wszystkich Świętych w Jastrzębiu-Zdroju-Szerokiej, bez sygn., L. Kloch, *Kronika parafialna 1944-1946* (b.p.); AAKat, Jastrzębie-Zdrój (wcześniej Jastrzębie Górne), sygn. 46/846, Akta Lokalne: Budowy, T. 3: 1916-1982, Pismo ks. A. Machalicy do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 7 XI 1945 r.

kancelaryjne. Przepadła wtedy kronika parafialna, opracowana przez ks. Franciszka Kałużę⁹⁹ w latach okupacyjnych¹⁰⁰.

Rekwizycja dzwonów

Ile zabytkowych dzwonów utraciła diecezja katowicka w latach 1939-1945? Według ks. Jerzego Myszora Kuria Diecezjalna w Katowicach wyjednała wyłączenie spod rekwizycji dzwonów o wadze nieprzekraczającej 25 kg. Niemniej straty w zabytkowych dzwonach były dotkliwe¹⁰¹. Dobrą dokumentację ich utracenia zawdzięczamy kompletom kwestionariuszy ewidencyjnych – Meldebogen für Bronzeglocken der Kirchen (Formularz rejestracyjny dzwonów kościelnych z brązu) oraz kwitów rekwizycyjnych – Glocken abnahme – Protokoll (Odbiór dzwonów – protokół)¹⁰².

Ślężacy traktowali dzwony z należnym szacunkiem, wręcz jak świętość. Czas wojny przyniósł tragiczną zmianę ich losów. Nie tylko spadały z bombardowanych i płonących świątyń. Sięgała po nie świętokradcza ręka najeźdźcy. Traktowane jako surowiec w celach zbrojeniowych, transportowane były z terenu diecezji katowickiej do miejsc swego przeznaczenia, nierzadko bez wiedzy dotychczasowych właścicieli. Z miast i wsi przewożono je do dużych składnic w Hamburgu, Merseburgu w Saksonii-Anhalt i Wernigerode w górach Harz. Tam trafiały na nabrzeża portowe i do magazynów fabrycznych czy hutniczych. Pozornie wydawać by się mogło, że obszar rejencji katowickiej był traktowany łagodniej niż sąsiadujące ziemie Kraju Warty czy Małopolski. Tam dyspozycje zaopatrzone w charakterystyczną motywację:

Podczas gdy pod silnym puklerzem państwa niemieckiego wyznania chrześcijańskie mają zapewnioną swobodę religijną, w Rosji Sowieckiej Kościół doznaje prześladowania i ucisku. Z tego powodu rozumie się samo przez się, że jest obowiązkiem wyznań chrześcijańskich i ze swej strony przyjąć z pomocą w tej sprawie. Walka wymaga zmobilizowania wszystkich środków. Do nich należy także stworzenie silnej rezerwy metali. Wzywamy zatem (...), aby dzwony kościelne stawiały państwu niemieckiemu do dyspozycji celem szybkiego i zwycięskiego zakończenia decydującej walki¹⁰³.

Rozporządzenie Hermanna Göringa¹⁰⁴ z dnia 15 marca 1940 roku obowiązywało z całą surowością¹⁰⁵. Dzwony, podzielone na grupy A, B, C i D, były zabierane

⁹⁹ Franciszek Kałuża, ur. 7 marca 1899 roku w Królewskiej Hucie (Chorzowie), wyświęcony 29 czerwca 1924 roku, zm. 23 marca 1957 roku w Chorzowie. Zob. *Kałuża Franciszek*, w: *Słownik biograficzny (archi)diecezji katowickiej*, s. 144.

¹⁰⁰ *Dzieńkowice*, s. 187-188.

¹⁰¹ Myszor, *Historia diecezji katowickiej*, s. 377.

¹⁰² AAKat, sygn. 47/756, Dzwony, T. 1: 1940-1944, Meldebogen für Bronzeglocken der Kirchen; tamże, Glocken abnahme – Protokoll.

¹⁰³ Gryz, *Zniszczenia świątyń katolickich w Polsce pod okupacją niemiecką*, s. 39-40.

¹⁰⁴ Herman Göring, ur. 12 stycznia 1893 roku w Rosenheim, zm. 13 października 1946 roku w Norymberdze, działacz nazistowski, dowódca Luftwaffe. Zob. R. Manvell, H. Fraenkel, *Göring*, Wrocław 2007.

¹⁰⁵ Zob. AAKat, sygn. 47/756, Dzwony, T. 1: 1940-1944, Richtlinien für die geschichtliche und künstlerische Bewertung der durch die Verordnung vom 15. März 1940 in Anspruch genommenen

wbrew obowiązującym przepisom prawa międzynarodowego. Bezwzględne działania na obszarze dawnego autonomicznego województwa śląskiego miały na celu zatarcie złych wspomnień z okresu powstań śląskich i plebiscytu. Na podstawie wywiadu z ks. Franciszkiem Maroniem¹⁰⁶, przeprowadzonego w Katowicach w lipcu 1973 roku, można domniemywać, iż działania rekwizycyjne dotyczące śląskiego mienia kościelnego prowadzono jeszcze przed wybuchem wojny. Gromadzono często precyzyjne informacje o miejscach przechowywania określonych dóbr. Po wkroczeniu na polski Śląsk okupant był dokładnie zorientowany co do miejsc zdeponowania kościelnego dobra, które później w całości lub w części konfiskowano. Technika grabieży dzwonów była na ogół podobna. Dzwony zdejmowali powołani do tych prac ludzie po przedstawieniu odpowiedniego zaświadczenia. Zdemonstrowane natychmiast wywożono do najbliższego miejsca transportu, najczęściej na wozach dostarczanych przez miejscową ludność¹⁰⁷. Z fotografii zachowanej w Archiwum Parafii Świętego Urbana w Woli wynika, że „ceremonia” oddawania dzwonów przypominała ceremonię pogrzebową¹⁰⁸.

Według źródeł niemieckich wstępna liczba dzwonów zagrabionych w rejencji katowickiej wraz niektórymi ziemiami rejencji opolskiej w pierwszym okresie wojny wynosiła 549 obiektów¹⁰⁹. Jednak po dokładnych badaniach dokumentacji zdeponowanej w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach ustalono, że z wież 223 kościołów i wieżyczek 25 kaplic położonych w granicach diecezji katowickiej zdjęto 557 dzwonów o łącznej wadze 292 191,5 kg, czyli ponad 292 ton¹¹⁰. W „Wykazie dzwonów grupy D – podlegającym zatwierdzeniu przez marszałka Trzeciej Rzeszy Hermanna Göringa” znalazły się również zabytkowe dzwony z kościołów w diecezji katowickiej z lat: 1447 (Lubecko), 1489 i 1489 (Wielkie Kończyce), 1494 (Golasowice), 1497 (Stare Repty), 1512 (Przyszowice), 1534 (Lubliniec), 1541 i 1560 (Dębieńsko), 1555 (Stare Bielsko i Wielkie Kończyce), 1560 (Bzie Zameckie), 1566, 1644 i 1676 (Pawłowice Śląskie), 1694 (Miasteczko Śląskie)¹¹¹. Po zakończeniu wojny niektóre z nich odnaleziono w porcie rzecznym między Hamburgiem a Lubeką, w ówczesnej angielskiej strefie okupacyjnej Niemiec¹¹². Kuria katowicka poleciła wówczas księdzu pułkownikowi Janowi Szymale, który w Paryżu zajmował się żołnierzami I Korpusu Polskich Sił Zbrojnych na

Bronzeglocken; tamże, Verzeichnis der Glocken der Gruppe D – vorbehaltlich der Zustimmung des Herrn Reichsmarschalls. Por. M. Tureczek, *Leihglocken. Dzwony z obszaru Polski w granicach po 1945 roku przechowywane na terenie Niemiec = Bells from territories within post – 1945 borders of Poland stored in Germany*, Warszawa 2011, s. 29.

¹⁰⁶ J. Myszor, Maroń Franciszek, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 258-259.

¹⁰⁷ *Straty wojenne*, s. 39.

¹⁰⁸ Archiwum Parafii Świętego Urbana w Woli, bez sygn., Teczka dotycząca dzwonów, Zdjęcia.

¹⁰⁹ *Straty wojenne*, s. 40.

¹¹⁰ Zob. AAKat, sygn. 47/756, Dzwony, T. 1: 1940-1944, Meldebogen für Bronzeglocken der Kirchen; tamże, Glocken abnahme – Protokoll. Por. *Straty wojenne*, s. 71-318.

¹¹¹ Tamże, Verzeichnis der Glocken der Gruppe D – vorbehaltlich der Zustimmung der Herrn Reichsmarschalls, s. 98-99.

¹¹² British Zoner of Occupation in Germany – północno-zachodni obszar Niemiec okupowany przez Wielką Brytanię po zakończeniu II wojny światowej. W jego skład wchodziły: Szlezwik-

Zachodzie¹¹³, aby zainteresował się sprawą ich rewindykacji¹¹⁴. Prawdopodobnie dzięki jego informacjom bp Juliusz Bieniek, wikariusz generalny diecezji katowickiej¹¹⁵, nawiązał korespondencję z Franzem Peterem Schillingiem, ludwisarzem z Apoldy¹¹⁶, wówczas kierownikiem Biura Dzwonów (Glocken-Büro) w Muzeum Etnologicznym (Museum für Völkerkunde¹¹⁷) w Hamburgu przy Binderstraße 14¹¹⁸. Ponadto kuria katowicka otrzymała w tym temacie zawiadomienie od ks. Józefa Koterli¹¹⁹ i Bronisława Pastuchy, przebywających w Zagłębiu Ruhry w Niemczech. Zgodnie z ich ustaleniami

(...) dzwony z Polski znajdowały się w wolnym porcie Hamburgu, za głównym dworcem¹²⁰ (...), na terenach wojskowych. Dzwonów z Polski [było] około 14 tys[ięcy] sztuk¹²¹. Nadzór nad nimi sprawowała angielska [Royal] Military Police¹²². (...) Tak p[an] Schilling, jak i ks. Koterla stwierdzają, iż jedynie przez Polską Misję Repatriacyjną¹²³ [w Lubece] będzie można przeprowadzić rewindykację dzwonów¹²⁴.

Stosowne dokumenty przechowywane są w archiwach państwowych¹²⁵. Według doniesienia kpt. Kazimierza Janowskiego, przedstawiciela oddziału Polskiej Misji Repatriacyjnej w Schleswig-Holstein-Lubece, sprawą odzyskania dzwonów

-Holsztyn, Hanower, Westfalia, północna część Nadrenii, Wolne Miasto Hamburg, Wolne Państwo Lippe, Brunswik, Oldenburg i Schaumburg-Lippe.

¹¹³ Jan Szymała, ur. 5 maja 1889 roku w Dobrzemiu Wielkim, wyświęcony 8 września 1914 roku, zm. 31 grudnia 1962 roku w Bytomiu, delegat bp. Józefa Gawliny. Zob. *Szymała Jan*, w: *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej*, s. 404-405.

¹¹⁴ AAKat, sygn. 47/753, Dzwony, T. 2: 1945-1969, Informacja o odnalezieniu dzwonów pod Hamburgiem z 19-21 VIII 1946 r.

¹¹⁵ Juliusz Bieniek, ur. 11 kwietnia 1895 roku w Sowczycach k. Olesna, wyświęcony 16 czerwca 1918 roku, zm. 17 stycznia 1978 roku w Katowicach, biskup sufragany katowicki (1937-1978). Zob. J. Górecki, *Ks. Biskup Juliusz Bieniek (1895-1978). Studium historyczno-pastoralne*, Katowice 2010.

¹¹⁶ M. Schilling, *Franz Peter Schilling. Der letzte Glockengießermeister der berühmten Glockengießerfamilie in Apolda*, Apolda 2021.

¹¹⁷ Obecnie jest to Museum am Rothenbaum – muzeum kultury i sztuki świata. Znajduje się w Hamburgu przy Rothenbaumchaussee 64.

¹¹⁸ AAKat, sygn. 47/753, Dzwony, T. 2: 1945-1969, Pismo bpa J. Bieńka do Polish Reparation Mission w Lubece z 18 XII 1946 r.

¹¹⁹ Józef Koterla, ur. 14 marca 1914 roku w Cieszynie, wyświęcony 20 czerwca 1937 roku, zm. 27 listopada 1970 roku w Bielsku. Zob. *Koterla Józef*, w: *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej*, s. 174.

¹²⁰ Od Hernhausbrücke po Neuhoof w Hamburgu. Zob. AAKat, sygn. 47/753, Dzwony, T. 2: 1945-1965, Karta zastępcza: Liturgia – Dzwony, Notatka z 29 VIII – 3 IX 1946 r.

¹²¹ Plac ten był nazwany „obozem dzwonowym” (Glockenlager) lub „cmentarzyskiem dzwonów” (Glockenfriedhof).

¹²² Królewska Żandarmeria Wojskowa – Royal Military Police.

¹²³ Polska Misja Odszkodowawcza – Polish Reparation Mission.

¹²⁴ AAKat, sygn. 47/753, Dzwony, T. 2: 1945-1965, Pismo ks. T. Lichoty do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 17 XII 1946 r.

¹²⁵ Zob. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), sygn. 387/152, Zespół: Ministerstwo Kultury i Sztuki – Biuro Rewindykacji i Odszkodowań, Teczka: Wykaz dzwonów kościelnych

ostatecznie zajęła się Polska Misja Restytucyjna w Bad Salzuflen w pobliżu Bielefeld w Niemczech, kierowana przez mjr. Mariana Gondowicza¹²⁶.

Czy zrabowane dzwony powróciły do śląskich parafii? 139 z nich otrzymało dzwony poniemieckie, przyznane im w czerwcu i lipcu 1947 roku przez „Komisję dla rozdziału dzwonów rewindykowanych przy Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu”¹²⁷. Parafie te wniosły opłatę składową w wysokości 1500 zł i należność dystrybucyjną w wysokości 100 zł oraz zapłaciły 5,50 zł od kilograma wagi dzwonu¹²⁸. Takie „zarekwirowane” dzwony ks. Teodor Lichota sprowadził do Cieszyna¹²⁹.

Proboszczowie nabywali również poniemieckie dzwony ze składu we Wrocławiu przy ul. Sikorskiego, należącego do Transportu Drogowego C. Hartwig Gdynia, będącego pod nadzorem miejscowego Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego¹³⁰. Konsekwencje je m.in. w Puńcowie, Czechowicach i Pawłowicach Śląskich¹³¹.

Oszacowanie wojennych szkód

Kościół w diecezji katowickiej wyszedł okaleczony ze starcia z totalitarnym państwem okupacyjnym oraz z brutalnością wyzwolicieli spod czerwonej gwiazdy. Mowa nie tylko o stratach w sferze duchowej, ale również na płaszczyźnie materialnej. Odczuły to na równi z ludźmi obiekty sakralne diecezji katowickiej. Niektóre z nich zostały zniszczone lub zrujnowane, a także ograbione z dzwonów lub zabytkowego wyposażenia. Na szczęście w XXI stuleciu możemy sięgnąć do zachowanych statystyk kościelnych. Materiał źródłowy do ich opracowania gromadzono w Katowicach w latach 1945-1948. Uczyniono to na prośbę abp. Adama Stefana Sapiehy¹³², który w Krakowie powołał Komisję Statystyczną, rejestrującą straty poniesione przez Kościół katolicki w Polsce w latach wojny i okupacji¹³³.

zebranych przez Niemców z diecezji katowickiej. Por. APK, sygn. Verv 4275a, 4275b, 4275c, Zespół: Provinzialverwaltung Oberschlesien.

¹²⁶ Zob. AAKat, sygn. 47/753, Dzwony, T. 2: 1945-1969, Pismo kpt. K. Janowskiego do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 13 X 1947 r. Por. J.A. Radomski, *Misje wojskowe na Zachodzie z ramienia komunistycznych władz z Polski i ich zadania 1945-1948*, „Zeszyty Historyczne”, 12 (2013) s. 423-424, 427.

¹²⁷ AAKat, sygn. 47/753, Dzwony, T. 2: 1945-1969, Notatka z 25 VII 1947 r.; tamże, Pismo bpa J. Bieńka do Kurii Metropolitarnej w Poznaniu z 26 VIII 1948 r.; tamże, Pismo Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 3 IX 1948 r.

¹²⁸ Tamże, Pismo ks. F. Kuboszka do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 26 VIII 1948 r.

¹²⁹ Tamże, Pisma ks. T. Lichoty do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 8 I 1946 r. i 17 XII 1946 r.

¹³⁰ Tamże, Pismo ks. K. Milika do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 4 IX 1948 r.

¹³¹ Tamże, Pismo ks. W. Kasperlika do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 14 X 1948 r.; tamże, Pismo ks. A. Jochemczyka do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z 7 III 1949 r.

¹³² Adam Stefan Sapieha, ur. 14 maja 1867 roku w Krasieczynie, wyświęcony 1 października 1893 roku, sakra biskupia 17 grudnia 1911 roku, zm. 23 lipca 1951 roku w Krakowie, kardynał, nazywany Księciem Niezlomnym. Zob. K. Krasowski, *Biskupi katoliccy II Rzeczypospolitej. Słownik biograficzny*, Poznań 1996, s. 216-223.

¹³³ AAKat, sygn. 47/779, Statystyki, T. 1941-1961, Pismo abpa A.S. Sapiehy do Kurii Biskupiej w Katowicach z 18 V 1945 r., k. 401.

Komisja działała pod kierownictwem o. Mariana Pirożyńskiego CSsR¹³⁴. Przygotowany przez niego kwestionariusz dotyczył podstawowych danych parafii oraz księży, wiernych, świątyń (ich uszkodzeń, profanacji i remontów), cmentarzy, środków kultu (szat i naczyń kościelnych, dzwonów), budynków (parafialnych, domów mieszkalnych), oceny pracy duszpasterskiej¹³⁵. Pytano też o skalę zniszczeń akt i bibliotek parafialnych, zakwaterowanie wojska na terenie parafialnym, działalność charytatywną organizacji kościelnych, udział księży w niekościelnych organizacjach charytatywnych, pomoc dla ofiar wojny, wysiedlonych, więźniów, ewakuowanych z walk frontowych. Rozdziałem egzemplarzy kwestionariusza zajęli się księża dziekani. Proboszczowie dostarczyli im odpowiedzi na ankietę do 15 czerwca 1945 roku. Przyjmowała je kuria katowicka do 1 lipca tego samego roku¹³⁶. Jej pracownicy w przybliżeniu oszacowali wojenne szkody diecezji katowickiej w odniesieniu do nieruchomości (zniszczonych kościołów, kaplic, probostw, budynków kurialnych oraz niedokończonych obiektów sakralnych i probostw) na sumę 8 400 000 zł¹³⁷, licząc w walucie z ostatniego roku II Rzeczypospolitej, czyli na kwotę 1 581 920 dolarów¹³⁸. W tej sumie ok. 3 000 000 zł, czyli 564 972 dolarów odnosiło się tylko do zniszczonych budynków świątynnych¹³⁹.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)

sygn. 387/152, Zespół: Ministerstwo Kultury i Sztuki – Biuro Rewindykacji i Odszkodowań, Teczka: Wykaz dzwonów kościelnych zebranych przez Niemców z diecezji katowickiej.

Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach (AAKat)

sygn. AL 46/340, Bzie Zameckie, Akta Lokalne: Ogólne, T. 1: 1852-1976.

sygn. 46/846, Jastrzębie-Zdrój (wcześniej Jastrzębie Górne), Akta Lokalne: Budowy, T. 3: 1916-1982.

¹³⁴ Marian Pirożyński, ur. 17 października 1899 roku w Lublinie, zm. 4 maja 1964 roku w Warszawie, redemptorysta, historyk Kościoła. Zob. J. Pietrzak, *Pirożyński Marian*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 26, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1981, s. 539.

¹³⁵ AAKat, sygn. 47/779, Statystyki, T. 2: 1941-1961, *Kwestionariusz* (bez daty), k. 402-403.

¹³⁶ Tamże, Pismo Komisji Statystycznej do Księdza Proboszcza (bez daty), k. 404-405.

¹³⁷ Tamże, Wiadomości ze Śląska (1946?), k. 413; tamże, Pismo Kurii Diecezjalnej w Katowicach do Redakcji „Ateneum Kapłańskiego” we Włocławku z 23 I 1948 r., k. 426-427; tamże, Opis stanu Diecezji Katowickiej, jej potrzeb i działalności z 1 czerwca 1946 r., k. 444, 450-454.

¹³⁸ W 1939 roku za 100 dolarów USA płacono 531 zł. Zob. *Pieniądz do 1939 roku. Waluta złotowa 1924-1939. Bank Polski*, <https://blog.starepapiery.com/o-papierach/pieniadz/4/> (dostęp: 9.10.2023).

¹³⁹ Zob. Myszor, *Historia diecezji katowickiej*, s. 453. Por. W. Skworc, *Budownictwo kościołów w diecezji katowickiej w latach 1945-1989*, Katowice 1996, s. 69-70.

sygn. 46/2469, Woszczyce, Akta Lokalne: Obsadzenia, T. 5: 1934-1985.
sygn. 46/2471, Woszczyce, Akta Lokalne: Ogólne, T. 2: 1929-1977.
sygn. 47/34, Dokumenty erekcyjne parafii śląskich, T. 2: 1913-1929.
sygn. 47/94, Śląsk Zaolziański, T. 1: 1938-1939.
sygn. 47/753, Dzwony, T. 2: 1945-1969.
sygn. 47/756, Dzwony, T. 1: 1940-1944.
sygn. 47/779, Statystyki, T. 2: 1941-1961.

Archiwum ks. H. Olszara

bez sygn., Marcol Milena, *Duszpasterstwo i jego rozwój w parafii św. Michała Archaniola w Skrzyszowie w latach 1922-2007*, Cieszyn 2008 [mps].

Archiwum Państwowe w Katowicach (APK)

sygn. 1768 a, Urząd Wojewódzki Śląski – Wydział Administracyjny, Utworzenie diecezji śląskiej.

sygn. 110, Wydział Ogólny (1945-1950).

sygn. Verv 4275a, 4275b, 4275c, Zespół: Provinzialverwaltung Oberschlesien.

Archiwum Parafii Świętego Anioła Stróża w Gorzycach

bez sygn., Musioł Ludwik, *Gorzycy. Monografia historyczna wsi, kościoła oraz parafii*, Gorzyce 1965 [mps].

Archiwum Parafii Świętego Jana Chrzciciela w Pawłowicach Śląskich

bez sygn., Jochemczyk Antoni, *Materiały do kroniki 1942-1945* (b.p.).

Archiwum Parafii Świętego Jerzego w Goczałkowicach-Zdroju

bez sygn., Maroń Franciszek, *Kronika parafii pod wezwaniem św. Jerzego w Goczałkowicach Zdroju aż do roku 1979* [mps].

Archiwum Parafii Świętego Jerzego w Mszanie

bez sygn., *Kronika parafii św. Jerzego w Mszanie* [rps].

Archiwum Parafii Świętego Józefa Robotnika w Godowie

Musioł Ludwik, Lipiński Fryderyk, *Godów. Monografia wsi i parafii*, Katowice 1964 [mps].

Archiwum Parafii Świętego Michała Archaniola w Krzyżowicach

bez sygn., Griman Ludwik, *Materiały do kroniki z 1945 roku* (b.p.).

Archiwum Parafii Świętego Urbana w Woli

bez sygn., Teczka dotycząca dzwonów, Zdjęcia.

Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Wodzisławiu Śląskim

bez sygn., Musioł Ludwik, *Wodzisław Śl. Monografia miasta i parafii*, Wodzisław Śląski 1965 [rps].

Archiwum Parafii Wszystkich Świętych w Jastrzębiu-Zdroju-Szerokiej

bez sygn., Kloch Leon, *Kronika parafialna 1944-1946* (b.p.).

Archiwum Sióstr Boromeuszek w Mikołowie (ASBM)

bez sygn., *Caritas*, 1946.

bez sygn., *Kronika Zgromadzenia Sióstr Boromeuszek. Wodzisław Śląski – Zakład św. Józefa*.

bez sygn., *Kronika Zgromadzenia Sióstr Boromeuszek. Żory – szpital miejski*, z. 2.

Biblioteka Teologiczna. Oddział Specjalistyczny Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

sygn. A 0025 III, Frysz Damian, *Dzieje parafii Wszystkich Świętych w Szerokiej w latach 1925-1985*, Katowice 1988 [mps].

sygn. A 0330 III, Piwowarczyk Przemysław, *Dzieje parafii Brzęczkowice od chwili powstania do 1990*, Katowice 1993 [mps].

sygn. A 2998 III, Krętosz Adam, *Zniszczenia obiektów sakralnych dekanatu żorskiego w 1945 roku i ich odbudowa*, Katowice 2009 [mps].

Źródła drukowane

Bulla „Vixdum Poloniae unitas”, „Wiadomości Diecezjalne” (Katowice), 1 (1925) nr 1, poz. 1, s. 1-4.

Cimała Bogdan, *Żory – zarys dziejów – wypisy*, Żory 1994.

Cimała Bogdan, Porwoł Paweł, Wieczorek Wacław, *Wypisy do dziejów Rybnika i Wodzisławia Śląskiego*, Opole 1985.

Inter Sanctam Sedem et Poloniae Republicam sollemnis Conventio, „Acta Apostolicae Sedis”, 17 (1925) numi 8, s. 273-284.

Jubileuszowy schematyzm archidiecezji katowickiej, cz. 1, *Parafie*, Katowice 2015.

Rocznik Diecezji Katowickiej, Katowice 1970.

Rocznik Diecezji Śląskiej (Katowickiej), Katowice 1938.

„Wiadomości Diecezjalne” (Katowice), 13 (1938) nr 11, poz. 207, s. 408; poz. 209, s. 409-411; poz. 210, s. 411-415.

Opracowania

Badanie historii Śląska. Będzie jeszcze wiele niespodzianek. Rozmowa z prof. dr. hab. Ryszardem Kaczmarkiem, „Śląsk”, 18 (2012) nr 9, s. 18-21.

Berezowski Stanisław, *Turystyczno-krajoznawczy przewodnik po województwie śląskim*, Katowice 1937.

Bończa-Bystrzycki Lech, *Grabież mienia związków wyznaniowych na ziemiach polskich „wcielonych do Rzeszy” w okresie hitlerowskiej okupacji (1939-1945)*, w: *Kościół katolicki na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej*, t. 4, red. F. Stopniak, Warszawa 1979, s. 7-110.

Borek Ryszard, *Godów 1294-1994*, Godów 1994.

Chmiel Alfons, *Budowali Kościół Boży. Ks. Emanuel Piwoń i ludzie z jego kręgu – duchowni i laicy*, Brenna-Hołcyna 2004.

Cieszyński Nikodem Lubomir, *Rozpadająca się mozaika*, „Roczniki Katolickie”, 16 (1939) s. 93-96.

Dekanat Orzesze, red. R. Ratajczak, S. Zarzycka, Czerwionka-Leszczyny 2009.

Dzieńkowice, red. A. Liskowacka, R. Brom, Katowice 2005.

Dzieje kościoła i parafii pw. Opatrzności Bożej w Ligocie 1806-2006, red. J. Miłkowski, Czechowice-Dziedzice-Ligota 2006.

- Dzieje Parafii Świętej Katarzyny w Jastrzębiu Górnym na tle historii Górnego Śląska. Wydano w 175. rocznicę budowy kościoła murowanego 1825-2000*, red. W. Lesiuk, E. Dawidejt-Jastrzębska, Opole-Jastrzębie-Zdrój 2000.
- Dzieje Parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Bziu na tle historii ziemi pszczyńskiej*, red. W. Lesiuk, E. Dawidejt-Jastrzębska, Opole 2003.
- Dziurok Adam, *Lata 1939-1945*, w: *Rybnik. Dzieje miasta i jego dzielnic*, t. 2, red. Z. Hojka, B. Kloch, Rybnik 2017, s. 285-335.
- Górecki Jan, Ks. *Biskup Juliusz Bieniek (1895-1978). Studium historyczno-pastoralne*, Katowice 2010.
- Gryz Ryszard, *Zniszczenia świątyń katolickich w Polsce pod okupacją niemiecką*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, (2007) nr 3, s. 31-45.
- Grzegorzek Jan, *Z kart historii wsi i parafii Krzyżowice. Zapiski z okazji 700-lecia*, Krzyżowice 2006.
- Gumbrycht Dariusz, *Obiekty sakralne*, w: *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991, s. 202-203.
- Gwizdoń Krzysztof, Hojka Zbigniew, *Parafia pod wezwaniem Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach*, Katowice 2007.
- Gwóźdź Hilary, *Kwestia jurysdykcji kanonicznej w diecezji katowickiej w l. 1939-1945*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 18 (1985) s. 27-33.
- Hałas Jan, *Dzieje Mazańcovic*, Mazańcovic 2001.
- Hojka Paweł, *Wodzisław Śląski i ziemia wodzisławska w czasie II wojny światowej*, Wodzisław Śląski 2011.
- Kaczmarek Ryszard, *Historia Polski 1914-1989*, Warszawa 2014.
- Kaczmarek Ryszard, *Pod rządami gauleiterów. Elity i instancje władzy w rejencji katowickiej w latach 1939-1945*, Katowice 1998.
- Kajzer Karol, *Dzieje wsi Ochaby*, Skoczów 2007.
- Kalinowska Barbara, *W okresie II wojny światowej*, w: *Dzieje Orzesza*, red. R. Ratajczak, Orzesze 2002, s. 322-345.
- Kiedos Józef, Olszar Henryk, *Losy gmachu Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Katowicach*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 15 (1982) s. 43-58.
- Kine Anna, *Życie religijno-kulturalne w parafii św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Suszcu w latach 1920-1956*, Suszec 2002.
- Kloch Bogdan, Grabiec Aleksandra, *Kościół p.w. św. Antoniego Padewskiego w Rybniku*, Rybnik 2006.
- Kościół katolicki w Polsce 1945-1972. Duchowieństwo i wierni. Miejsca kultu. Życie religijne*, oprac. W. Zdaniewicz, Poznań-Warszawa 1978.
- Kowalczyk (Dudała) Halina, Ks. *Alojzy Gałuszka (1881-1945) oraz Ks. Emil Skudrzyk (1907-1945). Wspomnienie w 50-tą rocznicę śmierci*, w: *Wspomnienia tragedii strumieńskiej*, red. O. Kuśka, M. Fres, Cieszyn-Strumień 1995, s. 21-27.
- Krajczok Jan, *Joseph Benedict Polednik (1798-1882). Szkic historyczny twórcy fundacji dobroczynnej w Lyskach*, Krzyżanowice 2020.
- Krasowski Krzysztof, *Biskupi katoliccy II Rzeczypospolitej. Słownik biograficzny*, Poznań 1996.
- Krętosz Józef, *Przeszłość Bronowa i parafii oraz jej duchowa spuścizna*, Czechowice-Dziedzice 2000.
- Król Helena, *Straty wojenne w zbiorach sztuki cechowej i użytkowej Muzeum Śląskiego w Katowicach*, w: *Muzeum Śląskie. Szkice z przeszłości*, red. Z. Gorczyca, Katowice 1984, s. 184-189.

- Kulpa Sławomir, Bańczyk Natana, *Dzieje Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Karola Boromeusza w Wodzisławiu Śląskim (1865-2015)*, Wodzisław Śląski 2015.
- Kuś Wiesław, *Z dziejów ochabskiego kościoła*, w: *Kalendarz Skoczowski 1997*, Skoczów 1996, s. 221-222.
- Londzin Józef, *Kościół drewniany na Śląsku Cieszyńskim*, z pośmiertnych zapisków Autora przejrzał, uzupełnił i do druku przygotował ks. R. Tomanek, Cieszyn 1932.
- Ludność – Population*, „Śląskie Wiadomości Statystyczne”, 1 (1934) z. 1, s. 3-7.
- Łopatecki Karol, *Problemy z obsadzeniem nuncjatury w Polsce (XI 1935 – V 1937)*, „Zeszyty Prawnicze”, 13 (2013) z. 1, s. 125-152.
- Łyko Agnieszka, *Drewniany kościół pod wezwaniem św. Jadwigi w Pszczynie. Studia zabytkowe i założenia do projektu rekonstrukcji*, Pszczyna 1998.
- Manvell Roger, Fraenkel Heinrich, *Göring*, Wrocław 2007.
- Matuszczyk-Kotulska Aleksandra, *Rydultowy. Zarys dziejów*, Rydułtowy 1997.
- Monografia gminy i parafii Chełm Śląski*, red. J. Myszor, Chełm Śląski 2004.
- Musiół Ludwik, *Łyski – monografia historyczna gminy i parafii*, Katowice 1998.
- Myszor Jerzy, *Diecezja katowicka w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945 – stan badań*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 23-24 (1990-1991) s. 263-268.
- Myszor Jerzy, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999.
- Myszor Jerzy, *Muzeum Diecezjalne w Katowicach*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 54 (1987) s. 100-102.
- Myszor Jerzy, *Stosunki Kościoła – państwo okupacyjne w diecezji katowickiej 1939-1945*, Katowice 1992.
- Nasze kościoły w czasie nawałnicy wojennej*, „Gość Niedzielny”, 18 (1945) nr 4, s. 23-24.
- Oleksik Alojzy, *700 lat parafii świętego Jerzego w Jasienicy*, Jasienica 1987.
- Olszar Henryk, *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej (katowickiej) w Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2000.
- Olszar Henryk, *Stolica Apostolska wobec aneksji Śląska Zaolziańskiego przez Polskę, w: Wokół Kościoła i władzy. Studia dedykowane ks. prof. dr. hab. Zygmuntowi Zielińskiemu w 90 rocznicę urodzin*, red. R. Łatka, J. Wołczański i D. Zamiatąła, Warszawa 2021, s. 195-224.
- Olszar Henryk, *Śląski Kościół z nastaniem okupacji*, „Śląsk”, 18 (2012) nr 9, s. 16-18.
- Orlik Zygmunt, *Szkice z dziejów Starej Wsi*, Pszczyna 2000.
- Parafia NSPJ w Rogowie – zarys monograficzny*, pod red. K. Witosza, E. Spirydowicz, E. Poloczek, Krzyżanowice 2015.
- Pawlik Jerzy, *Diecezja katowicka*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, pod red. Z. Zielińskiego, Warszawa 1982, s. 218-233.
- Pietrzak Jerzy, *Piwożński Marian*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 26, red. E. Rostkowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981, s. 539.
- Pisarek Stanisław, *700-lecie parafii (1293-1993) i 400-lecie kościoła pw. św. Jana Chrzciciela (1596-1996) w Pawłowicach*, Pawłowice 1996.
- Radomski Jerzy Adam, *Misje wojskowe na Zachodzie z ramienia komunistycznych władz z Polski i ich zadania 1945-1948*, „Zeszyty Historyczne”, 12 (2013) s. 419-432.
- Rak Romuald, *Biskup Adamski a Volkslista. W odpowiedzi p. Józefowi Garlińskiemu z Londynu*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 18 (1985) s. 263-267.
- Rusok Agnieszka, *Pstrążna. Moja wioska ukochana*, Pstrążna 2006.
- Ryszka Leon, *Dzieje Jejkowic*, Jejkowice 1999.
- Sarapkiewicz Małgorzata, *Na wojennych zgłiszczach*, „Tygodnik Rybnicki”, 7 (2012) nr 18, s. 9.

- Sarapkiewicz Małgorzata, *Wiara przetrwała tu ponad sześć wieków*, „Tygodnik Rybnicki”, 7 (2012), nr 38, s. 17.
- Schwierskott Konrad, *Deutscher Schulatlas. Heimatteil Gau Oberschlesien*, Breslau 1943.
- Skworc Wiktor, *Budownictwo kościołów w diecezji katowickiej w latach 1945-1989*, Katowice 1996.
- Słownik biograficzny (archi)diecezji katowickiej 1922-2008*, red. J. Myszor, Katowice 2009.
- Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996.
- Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939-1945 w granicach Polski po 1945*, t. 3, *Województwo śląskie*, cz. 1, *Diecezja katowicka wraz z częścią diecezji częstochowskiej*, oprac. P. Nadolski, Katowice 2008.
- Strzelczyk Małgorzata, *To był piątek...*, „Gazeta Łaziska”, 9 (2009) nr 17, s. 12-13.
- Tureczek Marcei, *Leihglocken. Dzwony z obszaru Polski w granicach po 1945 roku przechowywane na terenie Niemiec = Bells from territories within post-1945 borders of Poland stored in Germany*, Warszawa 2011.
- Wichura-Zajdel Edward, *Z dziejów duchowieństwa śląskiego w czasie wojny 1939-1945*, Warszawa 1968.
- Wiek XX – czas męczenników. W 100 rocznicę urodzin ks. Jana Machy*, red. D. Bednarski, Katowice 2014.
- Zabytkowe kościoły drewniane w województwie śląskim*, oprac. E. Wieczorek, Bydgoszcz 2003.
- Zgoł Edward, *Woszczyce*, Orzesze 2000.
- Zyzak Marek, *Dzieje Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego po II wojnie światowej*, w: *Wyższe Śląskie Seminarium Duchowne 1924-2004*, red. J. Kupny, Katowice 2004, s. 51-78.

Netografia

- [kk], *Kościół pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Pokoju w Olzie*, <https://plusydlabiznesu.pl/aktualnosci/1641/kosciol-pw-najswietszej-maryi-panny-krolowej-pokoju-w-olzie> (dostęp: 9.10.2023).
- Pieniądz do 1939 roku. Waluta złotowa 1924-1939. Bank Polski*, <https://blog.starepapiery.com/o-papierach/pieniazd/4/> (dostęp: 9.10.2023).
- Strumień – historia parafii*, <http://strumien.duszpasterstwa.bielsko.pl/historia-parafii/> (dostęp: 12.10.2023).

Wywiady

- Rozmowa ks. Henryka Olszara z ks. Damianem Bednarskim z Woli z 28 września 2023 roku.
- Rozmowa ks. Henryka Olszara z ks. Witoldem Tatarczykiem ze Skrzyszowa z 15 lipca 2023 roku.
- Rozmowa ks. Henryka Olszara z s. Marią Nataną Bańczyk SCB z Mikołowa z 12 października 2023 roku.